

Eugeniusz Kwiatkowski*

KONCEPCJE SOCJALIZMU
JAKO SYSTEMU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO
W UJĘCIU JOHNA STRACHEYA I RICHARDA H. S. CROSSMANA

I. UWAGI WSTĘPNE

W opracowaniu podjęto problem istoty socjalizmu jako systemu społeczno-gospodarczego w ujęciu Johna Stracheya i Richarda H. S. Crossmana, dwu czołowych przedstawicieli myśli socjaldemokratycznej w Wielkiej Brytanii okresu powojennego. Problem ten należy do zasadniczych kierunków zainteresowań myśli labourzystowskiej i to na przestrzeni całego okresu jej rozwoju. Wiąże się to z faktem, iż zbudowanie społeczeństwa socjalistycznego stanowiło ważny cel działania ruchu labourzystowskiego, niejednokrotnie wyrażany *expressis verbis* w oficjalnych dokumentach Labour Party. W związku z tym jest rzeczą ważną, aby poznać bliżej założenia i charakter socjalizmu, który ruch labourzystowski chciałby urzeczywistnić. Analiza koncepcji socjalizmu, wysuniętych przez czołowych teoretyków tego ruchu, ma z tego punktu widzenia istotne znaczenie.

John Strachey (1901 — 1963) posiada znaczący dorobek naukowy, w którym na podkreślenie zasługują jego analizy współczesnego kapitalizmu oraz rozważania na temat idei socjalizmu. Do ważniejszych prac Stracheya należy zaliczyć: „*The Theory and Practice of Socialism*” [1936], „*Contemporary Capitalism*” [1956, tłum. pol. — *Kapitalizm współczesny z roku 1959*] oraz *The Challenge of Democracy* [1963]. Obok działalności naukowej uczestniczył Strachey aktywnie w życiu publicznym. W latach 1929—1931 oraz 1943—1963 był posłem do parlamentu z ramienia Labour Party. Pełnił również funkcje ministra gospodarki żywnościowej (1946—1950) oraz ministra wojny (1950—1951).

Zasadniczy okres twórczości naukowej Richarda H. S. Crossmana

* Dr, adiunkt w Instytucie Ekonomii Politycznej UŁ.

(ur. w 1907 r.) przypada na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte, choć swe pierwsze prace publikował już przed II wojną. Wśród pozycji książkowych należy podkreślić: *Towards a Philosophy of Socialism* [1952], *Socialism and the New Despotism* [1956], *Planning for Freedom* [1965] oraz *Government and the Governed* [1969]. Crossman działał również aktywnie w życiu publicznym, będąc posłem do Parlamentu przez wiele lat (po 1945) oraz pełniąc funkcję przewodniczącego Izby Gmin (1966—1968) i ministra resortu zdrowia i opieki społecznej.

Problematyka socjalizmu w ujęciu teoretyków ruchu labourzystowskiego nie jest zupełnie nowa na gruncie literatury marksistowskiej. Niektóre jej aspekty były analizowane w pracach Z. Baumana, L. A. Jakowlewej, S. Ładyki i K. Łastawskiego¹. Podstawą analizy są tam jednak prace innych przedstawicieli myśli labourzystowskiej, zwłaszcza C. A. R. Croslanda i G. D. H. Cole'a. Brak jest natomiast w literaturze opracowań analizujących koncepcje socjalizmu w ujęciu Crossmana i Stracheya. Z tego względu celowe wydaje się zaprezentowanie ich koncepcji.

Zasadniczym celem opracowania jest prezentacja, ocena oraz konfrontacja koncepcji socjalizmu, wysuniętych przez J. Stracheya i R. H. S. Crossmana. Chodzi tutaj nie tylko o porównanie koncepcji socjalizmu obu autorów, ale również o pewną konfrontację tych koncepcji z oficjalnym stanowiskiem Labour Party. Może to być interesujące, również ze względu na aktywny udział Stracheya i Crossmana w działalności politycznej i państwowej.

II. KONCEPCJA JOHNA STRACHEYA

Zbudowanie społeczeństwa socjalistycznego traktował Strachey jako naczelny cel ruchu labourzystowskiego. Stanowisko takie reprezentował autor na przestrzeni całego, dosyć długiego okresu swej twórczości. Zarówno w okresie przedwojennym, jak i po II wojnie, wyrażał przekonanie, że ruch labourzystowski winien ukazywać sprzeczności i słabości kapitalizmu, dążyć do jego przekształcenia oraz działać na rzecz zbudowania społeczeństwa socjalistycznego. W pracy *Kapitalizm współczesny* pisał: „Musimy ostatecznie i całkowicie przekształcić obecny system gospodarczy”², zaś w *Nowych szkicach fabiańskich* znajdujemy

¹ Z. Bauman, *Socjalizm brytyjski*, Warszawa 1959; L. A. Jakowlewa, *Kritika lejboristskoj apologii sowremiennogo burżuaznogo gosudarstwa*, Moskwa 1962; S. Ładyka, *Z ekonomicznych koncepcji socjalizmu brytyjskiego*, Warszawa 1961; K. Łastawski, *Ideologia i polityka brytyjskiej Labour Party w latach 1945—1970*, [w:] *Współczesna socjaldemokracja*, Warszawa 1975.

² J. Strachey, *Kapitalizm współczesny*, Warszawa 1959, s. 307.

stwierdzenie, iż „ruch labourzystowski powinien prowadzić kraj śmiało w kierunku socjalizmu³. Strachey głęboko wierzył w możliwość zbudowania społeczeństwa socjalistycznego. Był przekonany, iż „w końcu socjalizm zostanie ustanowiony na całym świecie”⁴.

Stanowisko Stracheya, traktujące zbudowanie socjalizmu jako istotny cel ruchu labourzystowskiego, było zgodne z oficjalną doktryną Labour Party. Stwierdzenie takie znaleźć można w szeregu dokumentach programowych, uchwałach i deklaracjach partyjnych oraz manifestach wyborczych. Już w pierwszym oficjalnym dokumencie programowym z 1918 r. pt. *Labour and the New Social Order* znajdujemy postulaty o konieczności transformacji kapitalizmu w kierunku „nowego porządku społecznego”⁵. Także w innych dokumentach partyjnych, jak np. *Labour in the Sixties* z 1960 r. znaleźć można podobne stwierdzenia, przy czym mówi się tam dosłownie o zbudowaniu socjalizmu⁶.

Poglądy Stracheya na kwestię istoty socjalizmu uległy zasadniczym zmianom. W początkowym okresie swej twórczości akcentował Strachey cztery istotne cechy społeczeństwa socjalistycznego⁷.

Po pierwsze, jako podstawową cechę gospodarki socjalistycznej traktował planowy charakter gospodarki. Przeciwwstawiał gospodarce planowej gospodarkę kapitalistyczną, której funkcjonowanie opiera się na żywiołowych mechanizmach rynkowych. Planowania nie interpretował jednakże jako pośredniego oddziaływania rządów na procesy gospodarcze, co miało wówczas miejsce w rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Rozumiał je natomiast jako centralne ustalenie makroekonomicznych celów i proporcji gospodarczych, np. proporcji podziału dochodu narodowego na spożycie i akumulację.

Po drugie, akcentował społeczną formę własności środków produkcji jako podstawę gospodarki socjalistycznej. Stał na stanowisku, iż tylko taka forma własności stwarza możliwość realizacji zasady planowości. Podstawą takiego poglądu było przekonanie, iż „tak długo jak środki produkcji są w rękach prywatnych, to muszą one funkcjonować dla zysku, a nie w zgodzie z jakimś planem centralnym⁸.

Po trzecie, działalność gospodarcza winna być oparta nie na kryterium zysku, lecz kryterium zaspokojenia potrzeb ludności. Taką zmianę

³ J. Strachey, *Tasks and Achievements of British Labour*, [w:] *New Fabian Essays*, London 1952, s. 198.

⁴ J. Strachey, *The Theory and Practice of Socialism*, London 1936, s. 456.

⁵ *Labour and the New Social Order*, [w:] *The Social and Political Thought of the British Labour Party*, ed. F. Bealey, London 1970, s. 89.

⁶ Zob. *The Social and Political Thought of the British Labour Party*, [w:] *The Social and Political...*, s. 211–213.

⁷ Strachey, *The Theory and Practice...*, s. 40–100.

⁸ *Ibidem*, s. 72.

celu gospodarowania traktował Strachey jako naturalną konsekwencję odejścia od własności prywatnej i przejścia do społecznej własności środków produkcji.

Po czwarte, w kwestii podziału reprezentował Strachey pogląd, iż w społeczeństwie socjalistycznym „produkty należy dzielić według ilości i jakości pracy”⁹. Nie widział natomiast uzasadnienia dla istnienia dochodów z tytułu własności środków produkcji.

Zarysowana tu koncepcja socjalizmu posiada niewątpliwie bardzo radykalną wymowę. Nasuwa się zresztą szereg analogii między tą koncepcją a koncepcją socjalizmu rozwijaną we współczesnej, marksistowskiej ekonomii politycznej socjalizmu. Myśl marksistowska wywierała niewątpliwie istotny wpływ na poglądy Stracheya w kwestii idei socjalizmu. Nie bez znaczenia były też z pewnością sukcesy ekonomiczne Związku Radzieckiego. Strachey przyznawał nawet otwarcie, że jego koncepcja socjalizmu znajduje praktyczne urzeczywistnienie w ZSRR¹⁰, co jednak rzecz prosta nie oznacza, że założenia realnego socjalizmu w ZSRR zostały wypracowane pod wpływem koncepcji Stracheya.

Zaprezentowana koncepcja nawiązuje wyraźnie do idei socjalizmu charakterystycznych dla początkowego etapu rozwoju ruchu labourzystowskiego, a zwłaszcza do idei wysuniętej w dokumencie programowym z 1918 r., w którym stwierdza się, że „należy zapewnić bezpośrednim producentom pełne owoce ich pracy oraz jak najbardziej równomierny ich podział, opierając się na wspólnej własności środków produkcji i jak najlepszy system administracji i kontroli każdej gałęzi przemysłu i usług”¹¹. W podobnym duchu ujmowano ideę socjalizmu w manifestie wyborczym *Let Us Face the Future* z 1945 r. oraz w pewnym stopniu również w deklaracji programowej *Building a Socialist Britain* z 1972 r.¹² Trudno jednak ocenić, w jakiej mierze treść tych dokumentów pozostawała pod wpływem przedwojennej koncepcji Stracheya.

W końcu lat trzydziestych poglądy Stracheya na istotę socjalizmu uległy zasadniczej zmianie. Przyznawał to otwarcie sam Strachey, stwierdzając: „około 1938 roku zacząłem modyfikować swój pogląd”¹³. W pracy *Kapitalizm współczesny* pisał: „Ideal demokratycznego socjalizmu może być pomyślany jako [...] próba zrealizowania wolności, która nie obróci się w wolność wyzysku; równości, która nie sprzeciwi

⁹ *Ibidem*, s. 113.

¹⁰ *Ibidem*, s. 28.

¹¹ Zob. *The Encyclopedia of the Labour Movement*, London, vol. II, s. 156.

¹² Zob. M. Stewart, *Protest or Power? A Study of the Labour Party*, London 1974, s. 116–117.

¹³ Strachey, *Tasks and Achievements...*, s. 182.

się różnorodności, braterstwa, które nie stanie się swoim przeciwieństwem wskutek usiłowania narzucenia kooperacji siłą¹⁴. Nieco dalej zaś stwierdzał: „dzisiejsza technika + stopa życiowa, jaka może być na niej ufundowana + rozsądny podział produktu narodowego, pociągający za sobą nowe formy własności + demokratyczna decentralizacja władzy wśród społeczności — to właśnie socjalizm”¹⁵.

Z powyższych wypowiedzi Stracheya wynika wniosek o zasadniczym przewartościowaniu koncepcji socjalizmu w okresie powojennym. Forma własności środków produkcji oraz zasada planowości przestały odgrywać zasadniczą rolę w jego koncepcji socjalizmu. W związku z tym Strachey zmienił nieco swój stosunek do problemu nacjonalizacji. O ile przedtem traktował nacjonalizację jako konieczny warunek realizacji socjalizmu, to w okresie powojennym nie przypisywał nacjonalizacji takiego znaczenia. Znamienna jest wypowiedź Stracheya w tej kwestii: „Być może, że najszybszy postęp w kierunku socjalizmu może być dokonany nie przez przekształcenie istniejących jednostek produkcyjnych w wielkie scentralizowane korporacje publiczne, ale przez drastyczną zmianę ich prawdziwej istoty”¹⁶. Punkt ciężkości w swej koncepcji socjalizmu przeniósł Strachey na takie elementy jak: wolność, równość, redystrybucja dochodów, udział robotników w zarządzaniu, wysoki poziom techniki. Warto zauważyć, iż realizacja tych postulatów nie wymaga zmian istoty kapitalizmu (w rozumieniu marksistowskim), tzn. zmiany kapitalistycznych stosunków produkcji.

Przewartościowanie idei socjalizmu dokonało się u Stracheya pod dużym wpływem Keynesa, czego Strachey wcale nie ukrywał. To właśnie Keynes, zdaniem Stracheya, pokazał w jaki sposób zachodnie demokracje mogą realizować swe cele bez wywłaszczania kapitalistów i planowania centralnego. Rzecz charakterystyczna, iż Strachey traktował Keynesowskie metody ingerencji państwa jako posunięcia o charakterze socjalistycznym, gdyż „pociągają za sobą większy stopień interwencji i kierownictwa ze strony rządu w sprawach gospodarczych”¹⁷. Jest to dosyć zaskakujące w świetle faktu, że Strachey nadal, choć z mniejszym entuzjazmem, wypowiadał się za celowością społecznej formy własności. W ten sposób traktował autor na jednej płaszczyźnie tradycyjne postulaty socjalistyczne z Keynesowskimi środkami polityki gospodarczej, co budzi zasadnicze zastrzeżenia.

Powyższe rozważania wskazują, jak diametralnej zmianie uległo stanowisko Stracheya w kwestii pojmowania socjalizmu. Od interpretacji

¹⁴ Strachey, *Kapitalizm współczesny...*, s. 326.

¹⁵ *Ibidem*, s. 326.

¹⁶ Strachey, *Tasks and Achievements...*, s. 198.

¹⁷ Strachey, *Kapitalizm współczesny...*, s. 254.

socjalizmu jako systemu gospodarki planowej opartego na społecznej formie własności przeszedł autor na pozycje identyfikujące socjalizm z zespołem celów realizowanych na podstawie pośrednich metod oddziaływania państwa kapitalistycznego. W ten sposób z pozycji wyrażnie marksistowskich przeszedł Strachey na pozycje socjaldemokratycznej prawicy.

Powyższe przemiany w postawie ideowej Stracheya odpowiadały nasilającym się tendencjom prawicowym w łonie Labour Party. Znajdowały one wyraz w oficjalnych dokumentach partyjnych lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. W latach 1949 — 1950 ukazały się dwa dokumenty programowe, a mianowicie: *Labour Believes in Britain* i *Labour and the New Society*, w których jakkolwiek nie odrzucano jeszcze jawnie dotychczasowej koncepcji socjalizmu, to jednak przestano wiązać ściśle socjalizm ze społeczną formą własności¹⁸. Zdecydowanie przewartościowanie pojęcia socjalizmu w kierunku porzucenia związku socjalizmu i społecznej formy własności środków produkcji nastąpiło natomiast w oficjalnych dokumentach od połowy lat pięćdziesiątych, zwłaszcza w *Industry and Society* z 1957 r.; *Plan for Progress* z 1958 r. oraz *Signposts for the Sixties* z 1961 r., w których na plan pierwszy wśród cech charakterystycznych socjalizmu wysuwano ideę braterstwa ludzi, reformy systemu podatkowego i świadczeń społecznych oraz zapewnienie odpowiedniego poziomu inwestycji¹⁹. Oznaczało to zerwanie z radykalnymi tradycjami ruchu labourzystowskiego.

III. KONCEPCJA RICHARDA H. S. CROSSMANA

Poglądy Crossmana w kwestii istoty społeczeństwa socjalistycznego są związane z jego stanowiskiem w zakresie ogólnej teorii rozwoju społecznego. W pracy *Towards a Philosophy of Socialism*²⁰ podkreśla on dwa immanentne elementy procesu historycznego, a mianowicie: społeczną akumulację wiedzy oraz związany z tym proces powiększania władzy człowieka nad przyrodą. Obydwa powyższe procesy nie muszą jednak prowadzić do rozwoju wolności człowieka, który — zdaniem Crossmana — jest głównym wyznacznikiem rozwoju społecznego. W miarę bowiem dojrzewania systemu ekonomicznego, wraz z rosnącą koncentracją władzy ekonomicznej i politycznej, pojawiać się mogą

¹⁸ Zob. *The Social and Political Thought...*, s. 178 oraz D. Coates, *The Labour Party and the Struggle for Socialism*, Cambridge 1975, s. 89.

¹⁹ *Ibidem*, s. 90; *The Social and Political Thought...*, s. 211.

²⁰ R. H. S. Crossman, *Towards a Philosophy of Socialism*, [w:] *New Fabian Essays*, s. 6–12.

tendencje do wzrostu eksploatacji, niesprawiedliwości i nierówności w społeczeństwie. Według Crossmana, kapitalizm był postępowym systemem społecznym w okresie rewolucji przemysłowej, ale kiedy osiągnął pewną dojrzałość, stał się systemem eksploatacji i przywilejów dla wybranych, które zagrażają ludzkiej wolności. Te własności dojrzałych systemów ekonomicznych dają się jednakże eliminować. Jego zdaniem, w warunkach współczesnego kapitalizmu ruch socjalistyczny winien inicjować i realizować takie zmiany we współczesnym społeczeństwie, które zapewniałyby rozwój ludzkiej wolności. Istotną rolę przypisywał tutaj realizacji koncepcji socjalizmu.

Lektura prac Crossmana dowodzi, iż podstawowym kryterium wyodrębnienia socjalizmu nie był dla autora charakter stosunków produkcji. Istotę socjalizmu upatrywał natomiast w rozszerzeniu zakresu wolności człowieka. Stwierdzał w tej kwestii: „Nasz socjalizm oparty jest na tradycyjnym, radykalnym żądaniu społeczeństwa wolnych i równych obywateli a nieco dalej, iż „powiększenie wolności jest najwyższym celem socjalizmu”²¹. Takie rozumienie sensu socjalizmu przez Crossmana było zgodne z jego koncepcją rozwoju społecznego. Rozwój społeczny jawił się bowiem autorowi nie jako proces dokonujących się zmian stosunków produkcji i formacji społecznych, lecz jako proces powiększania zakresu wolności człowieka. Przekształcenie kapitalizmu w socjalizm miało więc, w przekonaniu Crossmana, zapewnić istotne rozszerzenie wolności człowieka.

Crossman ujmował socjalizm jako zespół środków polityki społeczno-gospodarczej, mający zapewnić rozwój wolności człowieka. Wypracowanie konkretnego programu socjalistycznego oraz jego urzeczywistnienie traktował jako jedno z naczelných zadań stojących przed ruchem labourzystowskim. Konkretny program socjalistyczny winien być, zdaniem Crossmana, wypracowany na podstawie dogłębnej znajomości procesów społecznych i gospodarczych, zagrażających wolności człowieka. Procesy takie są właśnie, w ujęciu autora, charakterystyczne dla współczesnego etapu rozwoju krajów zachodnich (chodzi o lata czterdzieste naszego stulecia).

Zdaniem Crossmana, w latach czterdziestych nasiliły się w krajach zachodnich procesy koncentracji władzy ekonomicznej w rękach wielkich jednostek gospodarczych. Pisał w tej kwestii: „Jedną z głównych cech Zachodu w okresie powojennym jest stała koncentracja władzy ekonomicznej w rękach klasy menedżerów, których odpowiedzialność wobec swych udziałowców jest prawie tytułarna”²². Procesy te trakto-

²¹ R. H. S. Crossman, *Socialism and the New Despotism*, London 1956, s. 7 i 29.

²² *Ibidem*, s. 5.

wał autor jako nieuchronne będące po prostu wynikiem odpowiedniej dojrzałości społeczeństwa menedżerów. Prowadzą one jednakże do nadmiernych przywilejów niektórych grup społecznych, co hamuje rozwój wolności całego społeczeństwa. Dlatego też należy demaskować te procesy i krytykować brak kontroli społecznej nad rozwijającymi się „siłami ekonomicznymi”. Powiadał w tej kwestii: „Pierwszym zadaniem ruchu socjalistycznego winno być demaskowanie wzrostu władzy wyzutej z odpowiedzialności; wyzwanie tej nowej oligarchii menedżerów i pokazywanie, że ich monopolistyczne czy też oligopolistyczne przywileje stanowią groźbę dla naszej demokracji²³.”

Crossman postulował więc podjęcie wysiłków w celu likwidacji nadmiernej koncentracji władzy. Teoretycznie biorąc, dostrzegał autor dwa sposoby realizacji tego zadania. Pierwszy z nich polegał na stworzeniu prawdziwej, twardej konkurencji w warunkach rynku oligopolistycznego. Był to sposób zgodny z tradycją demokracji amerykańskiej, z jej antytrustowym ustawodawstwem. Jednakże metody te były w przekonaniu autora, zupełnie nie do przyjęcia w warunkach gospodarki brytyjskiej. Wynikało to z silnie ugruntowanej obawy przedsiębiorców, a także związków zawodowych przed wolną konkurencją. Dlatego też jedyny sposób likwidacji nadmiernie skoncentrowanej władzy ekonomicznej upatrywał Crossman w poddaniu oligopolu kontroli publicznej. Pisał w tej kwestii: „Od kiedy nadużycia oligopolu nie mogą być wstrzymane przez wolną konkurencję, jedynym sposobem rozwijania wolności i osiągnięcia pełnej demokracji jest poddanie gospodarki kontroli publicznej²⁴.”

W jaki sposób zapewnić kontrolę społeczną nad wielkimi oligopolami — to kolejny problem, przed którym stanął Crossman. Crossman dostrzegał dosyć szeroki wachlarz metod w tym zakresie: od środków utrzymywanych w tradycji keynesowskiej do środków opartych na społecznej własności środków produkcji. Wysunął tezę, iż spośród różnych możliwych narzędzi, najbardziej skutecznymi było w warunkach lat czterdziestych uspołecznienie podstawowych gałęzi gospodarki. Społeczna własność w głównych gałęziach gospodarki stanowiła, w przekonaniu Crossmana, podstawę dla sformułowania ówczesnego programu socjalistycznego. Program ten zapewniał szeroki zakres bezpośredniej (poprzez upaństwowienie) ingerencji państwa w procesy gospodarcze. Analizując ten program Crossman pisał: „Program socjalistyczny pociąga za sobą transfer gigantycznych sił, rozproszonych wśród oligopolu do rządu

²³ *Ibidem*, s. 5.

²⁴ *Ibidem*, s. 12.

centralnego oraz organów planujących"²⁵. Sądził, że dzięki nacjonalizacji rząd centralny będzie posiadał możliwość bezpośredniej kontroli nad inwestycjami oraz innymi ważnymi obszarami działalności gospodarczej.

Realizację powyższego programu traktował Crossman jako naczelne zadanie ruchu labourzystowskiego lat czterdziestych. Jego zdaniem, zadanie to zostało wykonane z pełnym powodzeniem. Tę historyczną misję wypełnił powojenny rząd labourzystowski. W tym okresie przeprowadzono szereg reform socjalistycznych, takich jak: „nacjonalizacja pół tuzina głównych gałęzi gospodarki, stworzenie systemu ubezpieczeń społecznych i bezpłatnych usług zdrowotnych oraz wstępne zastosowanie planowania w całej gospodarce narodowej”²⁶. W ten sposób osiągnięto w Wielkiej Brytanii I stadium socjalizmu. Reformy realizowane w tym okresie wyznaczały, zdaniem autora, ówczesną treść socjalizmu brytyjskiego.

W latach pięćdziesiątych dokonały się, w przekonaniu Crossmana, istotne zmiany w rzeczywistości socjalizmu brytyjskiego. W wyniku realizacji I stadium socjalizmu nastąpił poważny rozwój sektora publicznego. Wiązało się to ze wzrostem znaczenia całego aparatu administracji państwowej. „Dojrzewanie” takiego systemu zaczęło w latach pięćdziesiątych przynosić ujemne konsekwencje, zagrażające ludzkiej wolności. Pisał autor w tej kwestii: „zło oligopolu nie ogranicza się tylko do prywatnego sektora gospodarki. Korporacje publiczne i instytucje państwowe także mogą wykazywać tendencje menadżerskie, nierówność oraz stawać się groźbą dla wolności”²⁷. Nieco dalej zaś stwierdzał: „biurokracja państwowa sama w sobie jest jedną z tych skoncentrowanych sił, które zagrażają naszej wolności”²⁸. Przedsiębiorstwa publiczne oraz administracja państwowa stały się ważnym przedmiotem krytyki w pracach Crossmana. Zwracał uwagę na szereg wspólnych cech przedsiębiorstw znacjonalizowanych i przedsiębiorstw prywatnych (problem polityki cen, udział robotników w zarządzaniu). Podkreślał brak właściwej odpowiedzialności tych przedsiębiorstw przed władzami administracji państwowej i Parlamentem oraz niski poziom ich rentowności. Wytykał także tendencje do biurokratyzacji administracji państwowej oraz stwierdzał, że „rząd nie jest w pełni odpowiedzialny wobec Parlamentu”²⁹. Powyższe słabości systemu wynikały w dużej mierze z faktu

²⁵ R. H. S. Crossman, *The Affluent Society*, [w:] *Planning for Freedom*, London 1956, s. 110.

²⁶ Crossman, *Towards a Philosophy...*, s. 1.

²⁷ Crossman, *Socialism and the New Despotism...*, s. 7.

²⁸ *Ibidem*, s. 12.

²⁹ *Ibidem*, s. 18.

iż „pierwszy etap socjalizmu był przeprowadzony przez antysocjalistycznych kierowników przedsiębiorstw oraz neutralną administrację państwową”³⁰. Dlatego też należy, zdaniem Crossmana, podjąć wysiłki w celu zapewnienia pełnej odpowiedzialności przedsiębiorstw publicznych i organów administracji państwowej przed wybranymi przedstawicielami społeczeństwa.

Zmiany jakie dokonały się w społeczeństwie lat pięćdziesiątych nie pozostały bez znaczenia dla koncepcji socjalizmu brytyjskiego. Zdaniem Crossmana, społeczeństwo weszło w nową fazę rozwoju socjalizmu (II stadium socjalizmu). Dawny program socjalistyczny nie wystarczał w związku z tym dla dalszego rozwoju socjalizmu. „Gospodarka planowa i centralizacja władzy nie są obecnie celami socjalistycznymi” — pisał Crossman w *New Fabian Essays*³¹. Wysunął tezę, iż konieczna jest pewna modyfikacja programu socjalistycznego. Punkt ciężkości w tym programie należy przenieść z rozszerzenia sektora państwowego na zapewnienie społecznej kontroli nad tym sektorem oraz wzrost udziału robotników w jego zarządzaniu. Podkreślał w jednej ze swych prac: brytyjscy socjaliści winni traktować udział robotników w zarządzaniu (*worker's participation in management*) jako istotny element socjalizmu³². Winno to przyczynić się do zmiany społecznego klimatu wokół programu socjalistycznego. Chodzi o to, aby idea socjalizmu była dobrowolnie akceptowana w społeczeństwie. Tylko wówczas bowiem, zdaniem autora, socjalizm zapewni rzeczywisty rozwój wolności. Charakterystyczna jest wypowiedź Crossmana, podsumowująca niejako program dla drugiego stadium socjalizmu: „Prawdziwym celem ruchu labourzystowskiego nie było nigdy zdobycie władzy dla klasy pracującej, ale przekształcenie społeczeństwa na wzór socjalistycznych praw i wartości, nie gwałtowne zniszczenie systemu ekonomicznego i zastąpienie go innym, ale dobrowolna akceptacja potrzeby socjalizmu, w celu rozwijania w życiu społecznym wartości, które każdy obywatel zaakceptuje w swym życiu prywatnym”³³. Ujęcie takie oznacza istotne przewartościowanie koncepcji socjalizmu. Na plan pierwszy wysunięto bowiem problem rozwoju wolności poprzez rozbudowę demokratyzacji życia społecznego. Problem nacjonalizacji został w ten sposób zepchnięty na dalszy plan.

Powyższe rozważania wskazują, iż koncepcja socjalizmu według Crossmana zawiera wiele elementów zbliżonych, a nawet wspólnych z omawianą wcześniej powojenną koncepcją Stracheya. Koncepcje te

³⁰ Crossman, *Towards a Philosophy...*, s. 28.

³¹ *Ibidem*, s. 27.

³² Crossman, *Socialism and the New Despotism...*, s. 14.

³³ Crossman, *Towards a Philosophy...*, s. 26.

odpowiadają przemianom, jakie dokonały się w latach pięćdziesiątych w myśli labourzystowskiej, na co zwraca się uwagę w literaturze przedmiotu. Radziecki ekonomista S. Popow, rozważając kwestię socjalizmu u G. D. H. Cole'a, podkreśla, iż Cole odrywa cele socjalizmu od materialnych stosunków społecznych i wiąże je ze sferą świadomości i moralności ludzkiej³⁴. S. Ładyka akcentuje, iż teoretykom labourzystowskim chodzi o postawienie tezy, że pojęcia własności społecznej i socjalizmu nie pozostają ze sobą w koniecznym związku przyczynowo-skutkowym³⁵, zaś u. J. W. Gołębiowskiego znajdujemy tezę, iż w ujęciu współczesnej myśli labourzystowskiej socjalizm nie tkwi w problemie własności, lecz w problemie równości w szerokim sensie³⁶. Koncepcja Crossmana wyrażała więc ogólniejsze przemiany ideowe w brytyjskiej myśli socjaldemokratycznej.

Powyższe przemiany ideowe w teorii socjaldemokracji brytyjskiej znajdowały również swój wyraz w oficjalnych dokumentach Labour Party, zwłaszcza w latach pięćdziesiątych, choć również w późniejszym okresie dają się zaobserwować owe wpływy. W deklaracji z 1956 r. pt. *Towards Equality* na pierwszy plan wysunięto kwestię nierówności społeczno-ekonomicznych, lecz charakterystyczne, że ich przyczyn doszukiwano się nie w klasowej strukturze społeczeństwa, ale w specyfice systemu oświaty³⁷. W dokumencie *Public Enterprise* z 1957 r. poddano ostrej krytyce funkcjonowanie przedsiębiorstw państwowych, która dotyczyła w szczególności działalności zarządów publicznych, stosunków pracowniczych oraz polityki przedsiębiorstw³⁸. W tym samym roku na konferencji w Brighton uchwalono deklarację *Industry and Society*, zawierającą ciche poparcie dla sektora prywatnego oraz postulaty ograniczenia oddziaływania państwa na sektor prywatny³⁹. Natomiast w dokumencie programowym *Labour's Programme for Britain* z 1976 r. postulaty równości społecznej, bardziej sprawiedliwego podziału dochodu narodowego oraz rozszerzenia zakresu demokracji stanowiły podstawowe założenia programowe i cele ruchu labourzystowskiego na najbliższą przyszłość⁴⁰. Można więc powiedzieć, iż oficjalna doktryna

³⁴ Zob. A. Reiss, *Antymarksistowski charakter współczesnego socjaldemokratyzmu*, Warszawa 1972, s. 31.

³⁵ Ładyka, *op. cit.*, s. 188.

³⁶ J. W. Gołębiowski, *Dylemat Labour Party*, „Trybuna Ludu” 1969, nr 62, s. 6.

³⁷ *Towards Equality*, [w:] *The Social and Political Thoughts...*, s. 202–203.

³⁸ *Public Enterprise. Report of the Fifty-Sixth Annual Conference of the Labour Party*, Brighton 1957, s. 82.

³⁹ *Industry and Society. Report of the Fifty-Sixth Annual Conference...*, s. 90 i 129.

⁴⁰ Zob. N. Bosanquet, *Labour's Programme: The Underlying Dilemmas of Principle*, „Socialist Commentary” 1976, July–August, s. 6.

Labour Party czerpała szeroko z naukowych dociekań teoretyków myśli labourzystowskiej.

VI. WNIOSKI KOŃCOWE

Przeprowadzone analizy skłaniają do przyjęcia kilku ogólniejszych wniosków:

1. Poglądy Stracheya na kwestię istoty społeczeństwa socjalistycznego uległy — w odróżnieniu od poglądów Crossmana — zasadniczym przemianom. W okresie przedwojennym Strachey stał na pozycjach zdecydowanie marksistowskich. Identyfikował socjalizm z systemem społeczno-ekonomicznym charakteryzującym się zasadą gospodarki planowej, społeczną formą własności, podziałem według ilości i jakości pracy oraz zaspokojeniem potrzeb jego kryterium działalności gospodarczej. W okresie powojennym nastąpiła u Stracheya zasadnicza przemiana ideowa. Z dawnych powiązań z marksizmem pozostała jedynie frazeologia socjalistyczna. Społeczna forma własności środków produkcji i zasada planowości przestały być dla Stracheya elementami konstytuującymi system socjalistyczny.

2. Koncepcja socjalizmu w ujęciu Crossmana jest zasadniczo zgodna z powojenną koncepcją Stracheya, aczkolwiek występują między nimi mniej istotne różnice. Obydwie koncepcje wysuwają na plan pierwszy zasady wolności i równości, wzrost kontroli społecznej nad przedsiębiorstwami oraz zwiększenie udziału robotników w zarządzaniu przedsiębiorstwami. W obydwu koncepcjach nie traktuje się uspołecznienia środków produkcji jako warunku niezbędnego w systemie socjalistycznym.

3. Jeśli spojrzeć na koncepcję Stracheya i Crossmana z punktu widzenia warunków w jakich wyrosły oraz innych alternatywnych koncepcji funkcjonowania i rozwoju gospodarki, to należy stwierdzić, iż zawierały one pewne elementy postępowe. Elementów tych można doszukiwać się w fakcie, iż postulaty wysuwane na gruncie tych koncepcji wyrażały pewną poprawę położenia klasy robotniczej. Ani Crossman, ani nawet Strachey w późniejszym okresie twórczości, nie odżegnywali się w sposób zdecydowany od społecznej formy własności, postulowali natomiast wzrost partycypacji robotników w zarządzaniu, bardziej sprawiedliwy podział dochodów oraz zwiększenie kontroli publicznej nad przedsiębiorstwami i administracją państwową. Postulaty te miały względnie postępowy charakter w porównaniu z innymi, tradycyjnymi koncepcjami ekonomii zachodniej (np. koncepcjami brytyjskich konserwatystów).

4. Postępowość społeczna koncepcji Crossmana oraz powojennej

konceptji Stracheya była — z drugiej strony — w wysokim stopniu ograniczona. Znalazło to wyraz w szeregu mało konsekwentnych postulatów tych autorów. Jakkolwiek dostrzegali korzyści socjalizmu, to jednak nie postulowali likwidacji kapitalizmu. Choć podkreślali dobroczynne właściwości sektora państwowego w gospodarce, to nie zaatakowali w sposób generalny własności prywatnej. Choć wiązali swe konceptje socjalizmu z interesami klasy robotniczej, to jednak nie podjęli generalnej krytyki podstawowych instytucji kapitalizmu. W gruncie rzeczy byli więc zwolennikami stabilizacji istniejącego systemu kapitalistycznego. Ocena taka pozwala zakwalifikować Stracheya i Crossmana do nurtu prawicowych teoretyków labourzystowskich. Podobnie jak inni przedstawiciele tego nurtu, postulowali oni pewne reformy społeczno-gospodarcze, które jednak nie likwidowały podstawowych instytucji kapitalizmu.

5. Zasadnicza treść zaprezentowanych konceptji socjalizmu była zgodna z oficjalną doktryną Labour Party. Dotyczy to zarówno przedwojennej konceptji Stracheya, której odpowiadały ówczesne dokumenty programowe partii, jak i powojennej konceptji Stracheya oraz konceptji Crossmana, którym odpowiadały przede wszystkim dokumenty partyjne lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Oznaczały one zwycięstwo prawicy w łonie Labour Party, które wyciska swe piętno na charakterze ruchu labourzystowskiego do dnia dzisiejszego.

Eugeniusz Kwiatkowski

CONCEPTS OF SOCIALISM AS A SOCIO-ECONOMIC SYSTEM
IN JOHN STRACHEY'S AND RICHARD H. S. CROSSMAN'S APPROACHES

The article is devoted to analysis of concepts of socialism put forward by John Strachey and Richard H. S. Crossman, two leading representatives of the British Social-Democratic thought in the postwar period. It shows a major evolution of Strachey's views, who initially identified socialism with of planned economy based on social ownership of means of production to shift later on to positions similar to Crossman's standpoint stressing the slogans of freedom, equality and participation of workers in management. These concepts contain certain elements of progressive character, which can be found in advocated postulates expressing a relative improvement of the socio-economic situation of the working class. Their progressive social character is, however, restricted to a big extent. The concepts put forward postulates of some socio-economic reforms assuming stabilization of basic institutions of capitalism.